

Vitalija STRAVINSKIENĖ

Lietuvos lenkų trėmimai: 1941–1952 m.

Vitalija Stravinskienė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja; adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius; el. paštas: stravinskienė@istorija.lt; mokslinių tyrinėjimų sritis – Lietuvos lenkų bendruomenės problematika sovietmečiu.

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami sovietinės valdžios vykdyti Lietuvos gyventojų lenkų trėmimai stalinizmo metais, trėmimų ir vienašalių ekonominių socialinių procesų sąveika, nustatomas ištremtų lenkų skaičius, aptariama gyventojų reakcija į trėmimus.

Prasminiai žodžiai: Lietuvos lenkai, Rytų ir Pietryčių Lietuva, trėmimai, migracija, kolektyvizacija.

Abstract. The article addresses the deportations of Lithuanian Poles perpetrated by the Soviet government in the years of the Stalin regime, the interaction between deportations and simultaneous economic social processes; it determines the number of Poles deported and discusses the reaction of residents towards deportations.

Key words: Lithuanian Poles, East and Southeast Lithuania, deportations, migration, collectivization.

Įvadas

1940 m. birželio 15 d. SSSR okupavo Lietuvą. Prasidėjo Lietuvos sovietinimas, kurį lydėjo represijos prieš jos gyventojus. Pirmiausia buvo terorizuojami ir naikinami sovietiniam režimui labiausiai nepalankūs asmenys – žymesni Lietuvos visuomenės veikėjai, buvę valstybės tarnautojai ir kt. Represijos apėmė įvairių etninių grupių asmenis, tarp kurių buvo ir lenkų. Jie daugiausia telkėsi Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, kurią sudarė Vilniaus miestas, Švenčionių, Vilniaus ir Trakų apskritys. 1944 m. pabaigoje čia gyveno 432 tūkst. gyventojų: Vilniuje buvo apie 107 tūkst., Vilniaus apskrityje – 116 tūkst., Trakų apskrityje – apie 115 tūkst., Švenčionių apskrityje – apie 94 tūkst. Gyventojų lenkų buvo apie 250 tūkst. [85, 17–19]. Vilniuje ir Vilniaus apskrityje jie sudarė daugumą gyventojų (85 proc.). Švenčionių ir Trakų apskrityse, kurios etniniu požiūriu buvo mišresnės, gyventojai lenkai telkėsi Pabradės, Švenčionių, Švenčionėlių (Švenčionių apskr.) ir Eišiškių, Rūdiškių, Trakų valsčiuose (Trakų apskr.). Šiose apskrityse lenkai sudarė

27–28 proc. visų gyventojų. Straipsnyje analizuojami Lietuvos gyventojų lenkų trėmimai, nustatomas ištremtų lenkų skaičius, jų teritorinis pasiskirstymas, atskleidžiamas vietinių Lietuvos gyventojų požiūris į represijas, trėmimų įtaka regiono ekonominei, socialinei padėčiai. Straipsnio chronologinės ribos – 1941–1952 m. – neturėtų būti kvestionuojamos. Jos žymi Lietuvos lenkų bendruomenę apėmusių sovietinių trėmimų pradžią ir pabaigą. Straipsnyje pagrindinis dėmesys skirtas Rytų ir Pietryčių Lietuvai, kurioje lenkai sudarė didelę ir kompaktišką bendruomenę.

Specialių tyrimų Lietuvos lenkų trėmimų problematikai nebuvo skirta. Lietuvos ar kitų šalių istoriografijoje Lietuvos lenkų trėmimų tematika atskleidžiama kaip sudėtinė bendro trėmimų proceso dalis.

Lietuvos gyventojų trėmimus tyrusių istorikų Eugenijaus Grunskio, Arvydo Anušausko duomenimis, 1940–1941, 1945–1953 m. iš Lietuvos buvo ištremta 130–132 tūkst. gyventojų [74, 141; 65, 403]. Pastarasis autorius apskaičiavo, kad tarp tremtinių ne lietuviai sudarė 4 proc. [65, 403]. Taigi lenkų, žydų, rusų ir kt. etninių grupių tremtinių buvo daugiau kaip 5 tūkst. Reikia manyti, kad tarp jų daugiausia buvo lenkų tautybės asmenų, nes lenkai po lietuvių sudarė didžiausią gyventojų grupę. Žinant teritorinį lenkų pasiskirstymą, galima teigti, kad dauguma iš Vilniaus apskrities, iš dalies Trakų ir Švenčionių apskričių ištremtų asmenų sudarė lenkai. Vėlesniuose tyrimuose A. Anušauskas patikslino pirmosios sovietinės okupacijos metu represuotų lenkų skaičių. Anot jo, 1939–1941 m. represuotų (areštuotų, ištremtų, žuvusių) lenkų buvo 4,8 tūkst. Tarp jų tremtinių buvo 1,3 tūkst. [66, 148].

Rusijos tyrinėtojai, nagrinėję stalininio laikotarpio politines represijas SSSR, apžvelgė ir jos vieną iš formų – trėmimus. Antai Pavelas Polianas nagrinėjo SSSR vykdytus trėmimus geografiniu aspektu [79]. Statistinius duomenis apie 1940–1953 m. ištremtų iš Lietuvos žmonių skaičių (118 599) autorius paėmė iš Nikolajaus Bugajaus darbo [70, 6].

Natalija Lebedeva tyrė 1939–1941 m. represijas prieš Lenkijos ir Baltijos šalių gyventojus. Ji teigė, kad trėmimai buvo panaudoti siekiant tų teritorijų sovietizacijos. Autorė apskaičiavo, kad 1940–1941 m. iš Lietuvos buvo ištremta,

priversta pasitraukti ar žuvo per 30 tūkst. asmenų [76], tačiau etninės represuotų Lietuvos gyventojų sudėties ji netyrė. Rytų Lietuvos gyventojų tremtinių skaičių pirmosios sovietinės okupacijos metais bandė apskaičiuoti Aleksandras Gurjanovas. Jis nurodė, kad iš čia buvo ištremta 3–9 tūkst. asmenų [75, 24]. Vis dėlto Lietuvos archyvinė medžiaga leidžia pakoreguoti šiuos skaičiavimus.

Iš kitų Rusijos tyrinėtojų darbų išskirtini Nikolajaus Bugajaus ir Viktoro Zemskovo darbai. Pasinaudoję centrinių sovietinių represinių struktūrų dokumentais, jie tyrė deportacijas iš Lietuvos bendrame SSSR trėmimų kontekste. Jų teigimu, stalinizmo metais iš Lietuvos buvo ištremta 100–120 tūkst. žmonių [70, 6; 88, 155–156], bet jų apskaičiuotas skaičius yra netikslus, realiai jis didesnis. Mat represinių struktūrų dokumentuose pasitaikė netikslumų ir painiavos. Minėti autoriai nenustatė etninės Lietuvos tremtinių sudėties, nes aukščiausių represinių struktūrų dokumentuose visi tremtiniai iš sovietinių respublikų buvo įvardyti tų teritorinių vienetų titulinį tautų vardais. Taigi, visi tremtiniai iš Lietuvos buvo lietuviai.

Lenkijos tyrinėtojų akiratyje taip pat buvo sovietinės represijos prieš Lenkijos piliečius, didesnę dėmesį skiriant areštuotų lenkų problematikai [81; 83; 72]. Stanisławas Ciesielskis, Grzegorz Hryciukas ir Aleksanderis Srebrakowski kolektyvinėje monografijoje nagrinėjo ir trėmimus iš Lietuvos. Lenkų trėmimai buvo apžvelgti bendrame trėmimų iš Lietuvos kontekste. Autoriai didesnę dėmesį atkreipė į pirmuoju sovietmečiu represuotų lenkų temą. Jie nustatė, kad 1939–1941 m. buvo įkalinti ir ištremti 3924 lenkai [71, 333]. Be to, anot jų, tarp 5,6 tūkst. represuotų asmenų, nenurodant tautybės, daugumą taip pat sudarė lenkai.

Vakarų šalių autoriai taip pat nagrinėjo įvairių etninių grupių represavimo mechanizmus stalinizmo metais [77, 606–616; 78; 73, 250–251], bet Lietuvos gyventojų, tarp jų ir lenkų, trėmimų problematika nebuvo plačiau nagrinėta. Antai Michaelis Garleffas į trėmimus Baltijos šalyse pažvelgė per migracinių procesų XVIII–XX a. prizmę. Jis pažymėjo, kad trėmimai labiausiai apėmė Lietuvą – iš ten 1946–1953 m. buvo deportuota 260 tūkst. asmenų [73, 250–251].

Vertingas informacijos šaltinis – Jerzy Surwiło parengti represuotų ar juos pažinojusių asmenų, kitų tuometinių įvykių liudininkų atsiminimai [87; 84]. Remiantis jais, galima tyrinėti tolesnį buvusių tremtinių ar politinių kalinių likimą, patikslinti kituose šaltiniuose pateikiamus duomenis.

Rengiant straipsnį, buvo pasiremta publikuotu dokumentų rinkiniu [63], Lietuvos represuotų gyventojų vardynais [61; 62; 64], kurie padėjo atskleisti trėmimų organizavimą, jų dinamiką, teritorinį tremtinių pasiskirstymą ir kt. Pagrindinis straipsnio rengimo šaltinis – Lietuvos archyvinė medžiaga, kuri daugiausia sukaupta Lietuvos ypatingajame archyve (LYA). Tyrimui svarbūs dokumentai saugomi šio archyvo Vidaus reikalų ministerijos (VRM) poskyryje. Tai sovietinių represinių struktūrų trėmimų planai, tremtinių sąrašai, ataskaitos apie trėmimų vykdymą atskirose apskrityse (vėliau rajonuose) ir kt. Remiantis šiais

dokumentais, buvo apskaičiuotas ištremtų lenkų skaičius, nustatyta tremiamų šeimų socialinė padėtis ir kt. Tame pačiame archyve išliko informacija apie trėmimų apimtų apskričių gyventojų požiūrį į trėmimus, jų reakciją į juos. Išlikę dokumentai liudija, kad trėmimai žmonės įbaugino ir turėjo tiesioginę įtaką kitiems tuo metu sovietinės valdžios forsuojamiems procesams (pvz., migracijai, kolektyvizacijai).

XX a. 6-ajame dešimtmetyje SSSR prasidėjus liberalizacijos procesui, politiniai kaliniai ir tremtiniai pradėjo grįžti į Lietuvą. Sovietinis saugumas neišleido jų iš akių, rinko duomenis apie tokių asmenų skaičių, sekė jų ryšius ir veiklą. Šis tyrimo aspektas analizuotas taip pat remiantis LYA archyvine medžiaga. Lietuvos centrinio valstybės archyvo (LCVA) dokumentai daugiausia buvo panaudoti migracijos ir trėmimų procesų sąveikai atskleisti.

Sovietiniai Lietuvos lenkų trėmimai (1941, 1945–1947)

Po SSSR įvykdytos Lietuvos okupacijos 1940 m. birželio mėnesį Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojai patyrė sovietines represijas. Komisijos nacių ir sovietų okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje ištirti duomenimis, 1941 m. gegužės–birželio mėn. bendras Lietuvoje represuotų (ištremtų ir suimtų) asmenų skaičius buvo apie 17500 asmenų. Tarp 16 246 nustatytų žmonių tapatybių lietuvių buvo 11 991, žydų – 2045, lenkų – 1576. Iš represuotų lenkų tremtinių buvo apie 1300, politinių kalinių – apie 300 [88]. Vilniaus apskritis pateko tarp labiausiai trėmimų apimtų Lietuvos apskričių. Iš čia buvo ištremta 1470 žmonių [61, 54]. Nesuklysimė teigdami, kad dauguma iš apskrities ištremtų asmenų buvo lenkai. Tai daugiausia dvarininkai su šeimomis, pabėgėliai iš Lenkijos ar buvę jos tarnautojai. Be to, atsižvelgiant į teritorinį lenkų pasiskirstymą, galima sakyti, kad lenkų tremtinių buvo ir tarp Trakų ir Švenčionių apskričių gyventojų. Iš ten buvo išvežti 768 asmenys – duomenų apie jų etninę sudėtį neturime. Vis dėlto tremtiniais lenkams likimas buvo palankesnis negu lietuviams, nes tų pačių metų rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais, remiantis SSSR Aukščiausiosios tarybos 1941 m. rugpjūčio 12 d. sprendimu, buvę Lenkijos piliečiai lenkai – 1939–1941 m. karo belaisviai, internautieji, politiniai kaliniai ir tremtiniai – buvo paleidžiami [82]. Kiek jų buvo kilusių iš Lietuvos, duomenų neturime.

Prasidėjęs SSSR ir Vokietijos karas nutraukė sovietinius trėmimus, bet sovietinės reokupacijos pradžioje jie vėl buvo atnaujinti. Remiantis SSSR Vidaus reikalų liaudies komisaro 1945 m. birželio 16 d. specialiu potvarkiu, trėmimai pirmiausia prasidėjo Rytų Lietuvoje. 1945 m. liepos 17 d. buvo tremiama iš Švenčionių, Ukmergės, Utenos, Trakų, Vilniaus ir Zarasų apskričių, liepos 24 d. – iš Biržų, Kauno, Kėdainių, Mažeikių, Panevėžio, Raseinių, Telšių ir kt. apskričių [65, 314]. Iš viso Lietuvoje tuo metu buvo

ištremta 6320 žmonių [61, 64]. Iš Vilniaus apskrities už šeimos narių dalyvavimą ar paramą Armijai krajojai į tremtinių šeimų sąrašą buvo įrašytos 35 lenkų šeimos (jas sudarė 104 asmenys) [21, 1–9]. Pagal planą turėjo būti ištremti Dieveniškų, Jašiūnų, Maišiagalos, Naujosios Vilnios, Paberžės, Rudaminos, Šalčininkų, Šumsko ir Turgelių valsčių gyventojai [22, 8]. Daugiausia tremiamų šeimų gyveno Turgelių, Paberžės (po 9 šeimas – 59 asmenys) ir Jašiūnų (6 šeimos – 17 asmenų) valsčiuose. Iš kitų valsčių planuota iškelti po 1–3 šeimas. Praktiškai visos, išskyrus vieną šeimą, kuri buvo išvykusi į Lenkiją, buvo ištremtos. Jos atsidūrė Komijos ASSR. Iš Trakų ir Švenčionių apskričių buvo ištremtos 164 šeimos (595 asmenys) [63, 272]. Šiose apskrityse trėmimas labiausiai apėmė lietuvių gyvenamus valsčius: Onuškio, Kaišiadorių, Žaslių, Adukiškio, Daugėliškių, Kaltanėnų, Saldutiškio [23, 6; 24, 13–20]. Sprendžiant iš vardinių tremtinių sąrašų, tarp šių dviejų apskričių tremtinių buvo kelios lenkų šeimos. Palyginti su 1941 m. trėmimais, 1946–1947 m. Lietuvoje vyko nedidelio masto trėmimai. Tuo metu iš Lietuvos buvo ištremti 5038 asmenys [74, 206], tačiau trėmimai Rytų ir Pietryčių Lietuvą aplenkė dėl šio krašto gyventojų migracijos į Lenkiją (plačiau apie tai žr. poskyryje „Migracija į Lenkiją ir trėmimai“).

Lietuvos lenkų trėmimai 1948–1952 m.

Didžiausi trėmimai Lietuvoje vyko 1948 m. gegužės, 1949 m. kovo ir 1951 m. spalio mėnesiais. Tuo metu buvo tremiamos „banditų ir jų pagalbininkų“, „nacionalistų“, „buožių“ šeimos. Jų metu buvo ištremta daugiau kaip 93 tūkst. žmonių [63, 97, 99; 74, 118, 126, 134]. 1948 m. trėmimai vienu metu prasidėjo visose apskrityse ir miestuose (gegužės 22 d.). Iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos 1948–1949 m. ištremtų asmenų skaičius atspindi 1 lentelėje.

1 lentelė

1948–1949 m. Rytų ir Pietryčių Lietuvos tremtinių skaičius [63, 383, 472–473, 515, 519, 548]

Apskritis ir miesto pavadinimas	1948 m.		1949 m.	
	Ištremtų šeimų skaičius	Jose asmenų	Ištremtų šeimų skaičius	Jose asmenų
Vilniaus m.	108	256	150	328
Vilniaus apskr.	92	368	103	455
Švenčionių apskr.	188	702	194	679
Trakų apskr.	106	394	169	577
Iš viso	494	1720	616	2039

Lentelės duomenys rodo, kad 1948–1949 m. trėmimai labiau apėmė Švenčionių apskritį, kurios gyventojai sudarė apie 37 proc. iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos ištremtų asmenų. Pastebėtina, kad tarp Trakų ir Švenčionių apskričių tremtinių vyravo „lietuviškų“, t. y. lietuvių tautybės asmenų apgyvendintų valsčių gyventojai. Pirmojoje jų trėmimai labiausiai apėmė Onuškio, Semeliškių, Valkininkų ir Aukštadvario (304 ištremtieji) [28, 110–113], antrojoje – Daugėliškių, Mielagėnų, Saldutiškio ir Ignalinos valsčius (399 ištremtieji) [27, 123–125]. 1949 m. trėmimas visos respublikos mastu buvo mažesnis negu 1948 m., nors Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo priešingai – šį kartą buvo išvežta daugiau žmonių.

Pagal etninę sudėtį tarp regiono tremtinių vyravo lietuviai ir lenkai. Pastarųjų buvo apie 1600 [32, 7–11; 31, 2–17; 30, 68–70; 34, 36–51]. Iš kitų šaltinių matyti, kad 1945–1948 m. tarp iš Lietuvos į Krasnojarsko kraštą, Irkutsko sritį ir Buriatijos-Mongolijos ASSR išvežtų suaugusiųjų (apie 50 tūkst.) buvo 688 lenkai [90, 156].

Vis dėlto 1948–1949 m. trėmimai Rytų ir Pietryčių Lietuvos apskritis palietė santykinai mažiau negu kitas „lietuviškas“ apskritis. Antai 1948 m. gegužės mėnesį iš Vilniaus apskrities, kurioje 1948 m. pradžioje gyveno apie 114 tūkst. žmonių (pagal gyventojų skaičių tai buvo viena didžiausių apskričių), ištremė 92 šeimas, iš Trakų apskrities atitinkamai – apie 85 tūkst. žmonių ir ištremtos 106 šeimos [3, 40–41; 63, 382–383]. Tuo metu iš Ukmergės apskrities (gyventojų apie 104 tūkst.) ištremė 480 šeimų, iš Kretingos apskr. (gyveno apie 64 tūkst. asmenų) – 477, iš Panevėžio apskr. (gyveno apie 62 tūkst.) – 600 [63, 382–383]. Panašiai buvo ir 1949 m. Trėmimai labiausiai apėmė Šiaulių (išskėlė 391 šeimą), Mažeikių (381 šeimą), Rokiškio (372 šeimos) apskritis [63, 514]. Taip atsitiko todėl, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvoje po ką tik užbaigtos lenkų migracijos į Lenkiją nebuvo „potencialių tremtinių“, t. y. stambesnių ūkininkų ir lenkų pagrindžio dalyvių ar jų rėmėjų. Apskritai čia gyventojų skaičius buvo sumažėjęs.

Lenkų gyventojus labiau apėmė 1950–1951 m. trėmimai, kai buvo tremiami ūkininkai ir lenkai „nacionalistai“. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje į tremtinių sąrašus pateko čia vyravusių nedidelių ūkių savininkai. 1950 m. rugsėjo 1 d. iš Eišiškių rajono buvo ištremtos 32 šeimos – 139 nariai [43, 101; 39, 5–12]. Dauguma šeimų buvo lenkų, tačiau buvo ištremtos ir kelios lietuvių šeimos (5 – 26 asmenys). Tuo metu iš gretimo Šalčininkų rajono buvo išvežta 16 lenkų šeimų (84 asmenys) [40, 1–4]. 1951 m. lenkus palietė dvi trėmimų bangos. 1951 m. kovo 31–balandžio 1 d. remiantis SSSR ministrų tarybos nutarimu, buvo tremiami buvę generolo Władysława Anderso armijos kariai. Jie buvo laikomi „nacionalistais“, kurie sovietinės valdžios akimis buvo nepatikimi. Visoje SSSR jų buvo ištremta 4,5 tūkst. [68, 20]. Lietuvoje buvo ištremta 80 „andersininkų“ šeimų (283 žmonės). Dauguma jų (261) buvo kilę iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos. Pagal tautybę daugumą sudarė lenkai (139 asmuo), nors buvo ir lietuvių (79), rusų (39), baltarusių (16), žydų (6), totorių (4) [63, 570]. Pastebėtina, kad kai kurie W. Anderso armijoje tarnavę asmenys kaip repatriantai iš Vakarų į Lietuvą buvo sugrįžę tik prieš ketletą metų.

1951 m. rugsėjo 5 d. SSSR Ministrų taryba priėmė nutarimą „Dėl išskeldinimo iš Lietuvos teritorijos buožių su šeimomis“ [63, 571–572]. Remiantis šiuo nutarimu, keturiose srityse buvo numatyta išvežti apie 4100 šeimų. Vilniaus srityje planuota ištremti 1100 šeimų. Didžiausi planai buvo numatyti Eišiškių raj. (105 šeimos), Molėtų raj. – 70, Dusetų – 65, Utenos – 60 [15, 62]. Lenkų gyvenamuose rajonuose buvo nurodyta ištremti po 30–50 šeimų. „Nuleisti“ planai buvo ne tik įvykdyti, bet ir viršyti. Kadangi buvo šeimų, kurių nerado vietoje, tai vietoje jų ištremė kitas šeimas (iš vadinamojo „rezervinio“ sąrašo).

1951 m. spalio 2 d. vakare iš Nemenčinės, Pabradės, Naujosios Vilnios, Šalčininkų, Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Eišiškių rajonų buvo ištremtos 337 šeimos – 1422 asmenys [18, 124], tačiau šie duomenys nėra visiškai tikslūs. Iš kitų dokumentų matyti, kad Pabradės rajone pagal tą patį nutarimą buvo numatyta ištremti ne 30 šeimų, bet 54 šeimas – 252 asmenys. Buvo ištremti 247 žmonės (83 vyrai, 88 moterys, 76 vaikai) [46, 172]. Susipažinus su iš atskirų rajonų ištremtų asmenų vardiniais sąrašais matyti, kad dauguma iš Vilniaus, Nemenčinės, Pabradės, Naujosios Vilnios, Šalčininkų rajonų išvežtų asmenų buvo lenkai. Tarp iš Trakų ir Švenčionių rajonų ištremtų asmenų (761) tremtinių lenkų buvo maždaug pusė [45, 1–302]. Iš kitų srities rajonų (Varėnos, Vievio, Švenčionėlių, Širvintų ir kt.) taip pat buvo ištremta po keletą lenkų šeimų. Taigi 1951 m. rudenį buvo ištremta apie 1100–1200 lenkų.

Iš kitų Lietuvos apskričių taip pat buvo ištremta lenkų, bet nustatyti tikslų jų skaičių sudėtinga, nes jų pavardės sulietuvintos. Pvz., iš Kauno apskr. Didžiųjų Lapių kaimo buvo ištremta Marytės Januškevičienės šeima [64, 301]. Lenkiškoje literatūroje ji įvardinta kaip lenkų šeima. Tokių šeimų buvo ir Kėdainių apskrityje, jos telkėsi Šatų, Krakių ir Gudžiūnų valsčiuose. Iš čia 1949 m. buvo ištremta keletas šeimų lenkų, kurių pavardės buvo Vitkauskas, Daugvila, Česonis, Goštautas [33, 10–19].

1952 m. trėmimai buvo tęsiami. Tų metų sausio ir rugpjūčio mėnesiais buvo ištremta 312 šeimų (1037 žmonės) [74, 137]. Be to, buvo išvežti ir pavieniai žmonės, kurių šeimos jau buvo ištremtos 1951 m. – jų buvo 1066 [74, 137]. Archyvinė medžiaga patvirtina, kad tarp jų buvo lenkų. Tai daugiausia iš Eišiškių, Naujosios Vilnios, Nemenčinės ir Vilniaus rajonų ištremtų lenkų šeimų nariai (sutuoktiniai, vaikai). Sprendžiant iš vardinių tremtinių sąrašų, lenkų buvo apie 100 [47, 1–27].

Pastebėtina, kad ištremtų lenkų šeimos buvo gausesnės negu lietuvių, rusų ar žydų šeimos. Nemažai buvo ištremta lenkų šeimų, kuriose buvo 4–7 vaikai. Antai iš Vilniaus apskrities 1948 m. ištremė šeimą su septyniais vaikais, kur jausias vaikas buvo dar kūdikis; 1951 m. iš Naujosios Vilnios ir Šalčininkų rajonų ištremė šeimas, turėjusias po šešis vaikus [35, 22; 45, 174, 245]. Tokių daugiavaikių šeimų buvo ir Dūkšto, Nemenčinės, Pabradės, Širvintų, Vievio rajonuose. Gausiausia lenkų šeima buvo ištremta 1950 m. rugsėjį iš Šalčininkų rajono Dailydžių apylinkės. Ją sudarė trijų kartų žmonės (11 asmenų), kur jausias buvo gimęs 1949 m., o vyriausias – 1891 [45, 1–2]. Į Sibirą buvo išvežti ir labai garbingo amžiaus žmonės. Tai dažniausiai tremiamų

pogrindžio dalyvių ar ūkininkų tėvai, sutuoktinių tėvai ir kiti artimi giminaičiai. Antai iš Gasperiškių kaimo (Ceikinių vals. Švenčionių apskr.) 1949 m. išvežė 95 metų senutę, iš Širvintų m. – 80 metų vyrą [38, 5; 37, 45].

Lenkų migracija į Lenkiją ir trėmimai (1944–1947 m.)

Vykdamas SSSR nurodymą 1944 m. rugsėjo 22 d. Lenkijos tautinio išsivadavimo komitetas ir LSSR vyriausybė pasirašė susitarimą dėl lenkų ir žydų iš LSSR ir lietuvių iš Lenkijos evakuacijos. Susitarimas buvo realizuotas 1944–1947 m. ir labiausiai apėmė Rytų ir Pietryčių Lietuvą. Šis procesas gyventojams turėjo nevienareikšmių pasekmių. Subjektyviu emociniu požiūriu jis buvo skausmingas: per trumpą laiką reikėjo apsispręsti, ar likti sovietų valdomoje, teroro apimtoje Lietuvoje, ar išvykti kažkur į Lenkiją. Antra vertus, jis tapo galimybe daliai asmenų išvengti sovietinių represijų (įkalinimo ar tremties). Į Lenkiją pirmiausiai važiavo labiausiai antisovietišškai nusiteikę, prieš sovietinę valdžią kovoję asmenys, t. y. su kariniu ir civiliu lenkų pogrindžiu susiję žmonės. Tačiau ir stabilesnės materialinės padėties asmenys teigė, kad „geriau išvykti į Lenkiją ir gauti žemės tiek, kiek turėjo Lietuvoje, negu būti išvežtam į Kazachstaną“ [19, 48]. Gyventojų lenkų požiūriu į migraciją lūžis įvyko po Jaltos konferencijos (1945 m. vasaris), kai tapo aišku, kad Vilnius ir Vilniaus kraštas lieka už rytinės Lenkijos sienos. Tai stimuliuojo lenkų išvykimą. 2 lentelė atspindi registracijos į Lenkiją dinamiką.

2 lentelė

1945–1947 m. registracijos į Lenkiją rezultatai [86, 165]

Pavadinimas	Užsiregistravusiųjų skaičius
Švenčionių apskr.	33 692
Trakų apskr.	50 075
Vilniaus apskr.	135 314
Vilniaus m.	111 341
Iš viso	330 422

Vietinę partinę valdžią labai jaudino registracijos į Lenkiją rezultatai. Vien iš Vilniaus apskrities išvykti į Lenkiją užsirašė daugiau kaip 27300 ūkių savininkų su šeimomis (tai buvo 85 proc. visų apskrities ūkių) [25, 8]. Be to, apie 40 proc. Trakų apskr. ir 30 proc. Švenčionių apskr. ūkių šeiminių taip pat pageidavo persikelti į Lenkiją. Tokia padėtis vertė ieškoti išeities. Sugriežtinus repatriacinės sutarties ir valstybinių prievolių įvykdymo kontrolę (norint išvykti dokumentais reikėjo įrodyti turėtą Lenkijos pilietybę ir tautybę bei preciziškai įvykdyti privalomus žemės ūkio produkcijos pristatymus valstybei bei kitas prievoles), buvo pasiekta, kad į Lenkiją 1944–1947 m. išvyko mažiau žmonių negu norėjo. Iš

2 lentelėje nurodytų apskričių ir Vilniaus miesto į kaimyninę šalį išvažiavo 158 153 asmenys [86, 175]. Nepaisant administracinių-ekonominių suvaržymų, dauguma stambesnių ūkininkų išvyko. Vietinės partinės valdžios skaičiavimais, po migracijos Vilniaus apskrityje iš daugiau kaip 1400 stambesnių ūkių buvo likę tik apie 300 [26, 58]. ⅔ jų 1949 m. jau buvo įtraukti į „buožių“ sąrašus. Į tokius sąrašus turėjo būti įrašomi daugiau žemės, gyvulių ir žemės ūkio inventoriaus turėję ir ūkio darbams atlikti samdę žmonės. Vis dėlto šioje apskrityje į šiuos sąrašus pateko ir visai nedideli ūkiai (6–14 ha). Sudarant minėtus sąrašus buvo prieinama iki absurdo. Antai, Vilniaus apskrities vykdomasis komitetas įsigudrino paversti ūkius „buožinius“, jos šeimos narius nurodęs kaip samdomą darbo jėgą [17, l. nenumuotas].

Pokarinė migracija turėjo tiesioginį poveikį lenkų trėmimams. 1944–1947 m. masinis lenkų išvykimas į Lenkiją sumažino trėmimų mastą Rytų ir Pietryčių Lietuvoje. Sovietų valdžios akimis potencialūs tremtiniai, t. y. buvę valstybės tarnautojai, materialiai stabilesnės padėties, verslesni miesto gyventojai, stipresni ūkininkai, išvažiavo į Lenkiją. Neabejotina, kad asmenys, Vilniuje turėję gyvenamuosius pastatus, įvertintus 80–100 tūkst. rb., ar kaimo gyventojai, valdę kelias dešimtis hektarų žemės, nebūtų išvengę nacionalizacijos ir represijų.

XX a. 6-ajame dešimtmetyje politinės liberalizacijos metais Lenkijos valdžios atstovų iniciatyva migracija buvo atnaujinta. 1955–1959 m. iš LSSR į Lenkiją išvyko apie 35 tūkst. vyresnių negu 18 m. amžiaus asmenų. Daugiausia asmenų išvažiavo iš Vilniaus miesto ir Vilniaus rajono (apie 16 tūkst.), Šalčininkų (apie 3300), Naujosios Vilnios ir Nemenčinės (po 2500) rajonų [86, 266]. Tokia galimybė pasinaudojo ir dalis iš tremties sugrįžusių lenkų. Tikslus tokių asmenų skaičius nėra žinomas. Antai tik iš Eišiškių rajono į Lenkiją išvyko 45 buvę tremtiniai [60, 189].

Pabrėžtina, kad kai kurios iš Lietuvos ištremtos lenkų šeimos į Lenkiją išvyko tiesiai iš tremties vietų. 1955 m. pabaigoje iš Irkutsko krašto į Lenkiją vyko 1949 m. iš Lietuvos ištremti lenkai. Turimi duomenys rodo, kad tokių žmonių buvo 420 [49, 1–420]. 1956 m. iš Krasnojarsko krašto į Lenkiją repatrijo 1948 m. iš Vilniaus apskrities ištremtos lenkų šeimos [62, 500; 87, 120, 126]. Kiek tiksliai iš tremties vietų į Lenkiją išvyko Lietuvos lenkų, nustatyti sudėtinga. Atsižvelgiant į tai, kad repatriacija vyko iki 1959 m. ir kad Lietuvoje neturime tikslų duomenų apie tokiu būdu išvykusius lenkus, galima numanyti, kad tokių žmonių galėjo būti keletas tūkstančių.

Lietuvos gyventojų lenkų reakcija į trėmimus. Trėmimų įtaka kolektyvizacijai

Sovietų valdžios vykdomi trėmimai gyventojus įbaugino. Bijodami tremties, vieni gyventojai suskubo stoti į

kolūkius. Kaip prisiminė Stefanija Romer, jos draugės tėvai, turėję 40 ha žemės, įstojo į kolūkį, nes manė, kad taip išvengsį tremties [84, 233]. Bet buvo ir priešingų raginimų. Antai 1949 m. Trakų apskrities Rūdiškių valsčiaus Žeronių kaimo gyventojas lenkas kalbėjo taip: „Sovietai mėgina mus nutempti į kolūkius, iš to nieko nebus, nereikia stoti į kolūkius, nes greitai sovietų nebebus“ [63, 520]. Kolektyvizacijos klausimas buvo gana aktualus Rytų ir Pietryčių Lietuvai. Ši Lietuvos dalis buvo mažiausiai kolektyvizuota. Tai lėmė nepalanki regiono geografinė padėtis, kai kaimai ar vienkiemiai buvo įsikūrę tarp miško masyvų, dirbamos žemės plotai buvo maži, taip pat masinė lenkų migracija į Lenkiją 1944–1947 m., kuri suvėlino kolektyvizaciją. Po 1948–1951 m. trėmimų Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buksuojanti kolektyvizacija paspartėjo. Mat pirmiausia buvo tremiami į kolūkius neįstoję ar antikolūkines pažiūras reiškę žmonės. Antai Vilniaus apskrityje 1949 m. viduryje buvo 76 kolūkiai, iš kurių 20 buvo įkurti po 1948 m. trėmimų [36, 123]. Panaši padėtis pasikartojė 1950 m. rudenį, kai trėmimų įbauginti gyventojai pradėjo stoti į kolūkius. Pavyzdžiui, 1950 m. rugsėjo pradžioje Vilniaus rajone buvo 75 kolūkiai, sujungiantys 2321 ūkį, o jau spalio 10 d., t. y. po trėmimų, buvo 94 kolūkiai, apimančys 3937 ūkius [41, 293]. Realiai buvo prikurti nemažai nykštukinių (apimančių 4–13 ūkių) ar fiktyvių kolūkių, t. y. egzistuojančių tik „popieriuje“. Vis tik kai kuriuose regiono rajonuose buvo kolektyvizuota mažiau respublikos vidurio. 1952 m. pradžioje Klaipėdos, Kauno ir Šiaulių srityse buvo sukolektyvinta 94–98 proc. ūkių, o Vilniaus srityje – 87 proc. Kai kuriuose srities rajonuose šis rodiklis buvo dar mažesnis. Pvz., Varėnos raj. sukolektyvinta 37 proc. visų ūkių, Šalčininkų raj. – 60 proc., Vilniaus – 69 proc. [69, 68]. Todėl pasitelkus vidinę (respublikinę) migraciją, kai iš šios respublikos dalies gyventojai 1951–1955 m. buvo perkelti į kitų Lietuvos sričių (po trėmimų gerokai ištuštėjusių) kolūkius, kolektyvizacija regione buvo baigta. Mažąžemiai Rytų ir Pietryčių Lietuvos ūkininkai buvo suvaryti į kolūkius.

Archyviniai dokumentai rodo, kad kai kurie žmonės iš anksto ruošėsi tremčiai: bandė sužinoti galimą trėmimų datą, turtą išdalindavo kaimynams prašydami pasaugoti [42, 51], kiti keitė gyvenamąją vietą ir įsikūrė miestuose. Tai buvo gana paplitęs reiškinys, aktualus visoms Lietuvos apskritims. Anot istoriko Liudo Truskos, masinė kolektyvizacija, prasidėjusi 1949 m., išprovokavo žmonių bėgimą į miestus [89, 166]. Autoriui galima pritarti. Trėmimai prisidėjo prie kaimo gyventojų migracijos į miestus. Antai Druskininkų rajono sovietinio saugumo agentas informavo vadovybę, kad 1950 m. turtingesniems kaimo gyventojams dėl vietinės partinės valdžios netinkamos pozicijos pavyko įsikurti mieste [44, 104]. Panašus procesas vyko visoje Lietuvoje. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje traukos centru tapo Vilnius, į kurį vien 1951–1952 m. iš artimiausių rajonų kaimiškų vietovių atvyko apie 10 tūkst. žmonių [1, 215, 217; 2, 20], nors mieste galiojantis pasų režimas, t. y. kai Vilniuje nebuvo registruojami sovietinei valdžiai nepageigaujami asmenys (pvz., teisti, be gyvenamosios vietos), varžė tokią galimybę. Todėl kaip alternatyva buvo

pasirenkamas Naujosios Vilnios miestas ir rajonas, kur apsigyveno nemažai naujų gyventojų.

Grįžę iš tremties Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojai

Svarbus klausimas buvo represuotų asmenų sugrįžimas į Lietuvą. Masiškiausiai jie buvo paleidžiami XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje. Vis dėlto LSSR partinė valdžia stengėsi apriboti tam tikrų grupių tremtinių sugrįžimą. 1956 m. pabaigoje buvo priimtas LKP(b) CK nutarimas, kuriame SSKP CK prašoma buvusiems Lietuvos valstybės vyriausybų, partijų ir įvairių organizacijų vadovams bei aktyviems nariams neleisti grįžti ne tik į respubliką, bet ir į kaimynines respublikas [63, 600–603]. Į tai buvo atsižvelgta. Kita vertus, 1957 m. įkurta speciali LSSR Aukščiausios tarybos prezidiumo komisija tremtinių byloms nagrinėti taip pat daugeliui ištremtųjų suvaržė sugrįžimą į Lietuvą. Tačiau nepaisant apribojimų ir kitų sunkumų, žmonės važiavo į Lietuvą. Antai vienos lenkų tremtinių šeimos kelias į Lietuvą buvo toks: „1954 m. gegužės 29 d. ta pačia Obės upe laivu „Čajka“ pajudėjo link gimtųjų vietų. Grįžo birželyje. Vilniaus krašte laukė jų nemaloni žinia. Jų neįleido į nuosavus namus. Jame gyveno Muraškų šeima iš Baltarusijos. 7 mėnesius teisėsi, kol atgavo namus. „Mes kolūkiečiai, o jūs – niekas“, – sakytą Lavrinovičiams“ [87, 126]. Sugrįžusių tremtinių skaičius Pietryčių Lietuvoje atsispindi 3 lentelėje.

3 lentelė

1957–1959 m. Pietryčių Lietuvoje gyvenusių tremtinių skaičius [51, 60; 52, 28; 13, 82; 4, 138; 5, 123; 60, 189; 10, 21; 7, 99; 55, 64; 9, 148; 59, 16; 11, 80; 57, 12; 54, 197; 58, 49; 12, 69; 14, 118; 16, 2]

Rajono ir miesto pavadinimas	1957 m.	1958 m.	1959 m.
Eišiškių	44	199	142
Naujosios Vilnios		52	149
Nemenčinės		20	60
Pabradės		21	34*
Šalčininkų		41	60
Švenčionėlių		231	218
Švenčionių		104	80
Trakų		85	171 vyresni nei 16 m.)
Vilniaus	24 šeimos	89	248 (vyresni nei 16 m.)
Vilniaus m.	268*	305*	

* Kartu su politiniais kaliniais.

Iš lentelės matome, kad daugiausia asmenų į Pietryčių Lietuvą sugrįžo 1958–1959 m. į labiau „lietuviškus“ rajonus. Taip atsitiko, matyt, todėl, kad lenkai tremtiniai 1955–1959 m. negrįžo atgal į Pietryčių Lietuvą, o iš tremties vietų išvyko tiesiai į Lenkiją.

Kai kurių rajonų saugumo struktūrų vadovybė nebuvo patenkinta tokių žmonių sugrįžimu. Antai Trakų rajono KGB įgaliotinis skundėsi vadovybei, kad 1955–1956 m. į rajoną atvyko nemažai represuotų asmenų, kurių dauguma anksčiau rajone negyveno. Jie daugiausiai kūrėsi miestuose ir miesto tipo gyvenvietėse. Tarp jų nemažai buvo baltarusių, kurie iki tol gyveno Baltarusijoje [50, 53]. Panaši padėtis buvo Nemenčinės rajone. Čia 1959 m. iš tremties ir kalėjimų sugrįžo 122 žmonės, iš kurių anksčiau rajone gyveno tik 17 [56, 166]. Dalis tremtinių ir politinių kalinių lenkų, sugrįžę į Rytų ir Pietryčių Lietuvą, 1956–1959 m. pasinaudojo vykusia migracija ir ryžosi persikelti gyventi į Lenkiją [8, 78; 67, 103, 318, 376].

Kai kurie lenkai tremtiniai negavo leidimo grįžti į Lietuvą. Antai 1955 m. į komisiją dėl nepagrįstos tremties panaikinimo kreipėsi apie 100 lenkų [48, 5–224], tačiau tik 1/3 prašymai buvo patenkinti ir jiems buvo leista grįžti į Lietuvą. Kitų likimas buvo sunkesnis. Pvz., Michalo Platerio šeima (iš Degulų km. netoli Utenos) buvo ištremta 1941 m. 1958 m. šeimai buvo leista išvykti iš tremties Sibire, bet neleista sugrįžti į Lietuvą, taip pat apsigyventi Rusijos teritorijoje, todėl šeima persikėlė į Kazachstaną [80, 232]. Iš šios šeimos į Lietuvą po daugiau kaip penkių dešimtmečių sugrįžo tik sūnus Dominykas.

Išvados

Sovietinės valdžios vykdyti Lietuvos gyventojų trėmimai apėmė įvairių etninių grupių žmones, tarp kurių buvo lenkų. Po lietuvių jie sudarė labiausiai represijų apimtą etninę grupę. 1941–1952 m. iš Lietuvos buvo ištremta apie 4,5 tūkst. lenkų. Didžiausi trėmimai lenkus palietė 1949 ir 1951 m., kai buvo ištremta apie 60 proc. nagrinėjamu laikotarpiu iš Lietuvos deportuotų lenkų.

Trėmimų mastas „lietuviškose“ ir „lenkiškose“ apskrityse skyrėsi. Pastarosiose jis buvo mažesnis. Pagrindinė tokios padėties priežastis – 1944–1947 m. lenkų migracija į Lenkiją. Ši migracija sumažino represijų mastą Rytų ir Pietryčių Lietuvoje ir lėmė, kad 1946–1947 m. trėmimai šiame regione nevyko. Per migraciją į Lenkiją išvyko „potencialūs tremtiniai“: aukštesnių visuomenės sluoksnių, stabilesnės materialinės padėties gyventojai lenkai. Regione daugiausia liko su žemės ūkiu susiję, bet prastesnės finansinės padėties lenkai.

Antrasis migracijos į Lenkiją etapas (1955–1959 m.) sutapo su masiškesniu tremtinių paleidimu iš tremties. Ši migracija LSSR sovietinei valdžiai buvo paranki, nes ne tik mažino grįžtančių tremtinių lenkų skaičių, bet ir slopino socialinę įtampą Rytų ir Pietryčių Lietuvoje. Keli

tūkstančiai tremtinių lenkų iš Lietuvos negrižo atgal, bet tiesiai iš tremties vietų išvyko į Lenkiją, kiti, įstengę sugrįžti į Lietuvą, netrukus taip pat išvyko į kaimyninę šalį.

Trėmimai padėjo sovietinei valdžiai pasiekti ekonominių tikslų Rytų ir Pietryčių Lietuvoje, t. y. forsuoti žemės ūkio kolektyvizaciją. Žmonės, įbauginti trėmimų ir norėdami apsisaugoti nuo jų, stojo į kolūkius. Trėmimai taip pat suintensyvino vidinę (respublikinę) migraciją, nes represijų įbauginti gyventojai stengėsi įsikurti didesniuose miestuose. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje didžiausias traukos centras buvo Vilnius.

Šaltiniai ir literatūra

1. Analitinis raštelis apie mechaninį judėjimą Vilniuje 1951 m. LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 1238, l. 215, 217.
2. Gyventojų judėjimo rezultatai Vilniuje 1952 m. LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 1439, l. 20.
3. LSSR gyventojų skaičius pagal apskritis 1948 m. sausio 1 dienai. LYA, f. 16895, ap. 2, b. 36, l. 40–41.
4. LSSR KGB įgaliotinio Eišiškių rajone maj. Morgunovo ataskaita apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1957 m. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 536, l. 138.
5. LSSR KGB įgaliotinio Eišiškių rajone maj. Morgunovo ataskaita apie darbą 1958 m. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 549, l. 123.
6. LSSR KGB įgaliotinio Eišiškių rajone maj. Morgunovo 1959 09 07 pažyma. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 558, l. 189.
7. LSSR KGB įgaliotinio Naujosios Vilnios rajone ataskaita apie darbą 1958 m. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 549, l. 99.
8. LSSR KGB įgaliotinio Nemenčinės rajone maj. Abramovo ataskaita LSSR KGB pirmininkui Liaudžiui apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1957 m. LYA, f. K-1, ap. 15, b. 2056, l. 78.
9. LSSR KGB įgaliotinio Pabradės rajone ataskaita apie darbą. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 549, l. 148.
10. LSSR KGB įgaliotinio Šalčininkų rajone kap. Lapenkovo 1959 09 05 pažyma. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 558, l. 21.
11. LSSR KGB įgaliotinio Švenčionių rajone ataskaita apie darbą 1958 m. LYA, f. K-1, ap. 15, b. 4348, l. 80.
12. LSSR KGB įgaliotinio Trakų rajone ataskaita apie darbą 1958 m. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 549, l. 69.
13. LSSR KGB įgaliotinio Vilniaus rajone maj. Gorevo ataskaita apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1959 m. LYA, f. K-1, ap. 15, b. 3766, l. 82.
14. Pažyma apie gyventojų priregistravimą Vilniuje 1957 01 01–1957 09 01. LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 2760, l. 118.
15. Pažyma apie 1951 m. ištremiamų šeimų skaičių Vilniaus srityje. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 328, l. 32.
16. Pažyma apie 1958 m. priregistruotų ir išregistruotų asmenų skaičių Vilniaus m. LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 4823, l. 2.
17. Pažyma apie Vilniaus apskrities žemės ūkio padėtį 1949 10 15 d. LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 1589, l. be numeracijos.
18. Suvestinė apie trėmimo 1951 10 02 eigą 22 valandai. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 328, l. 124.
19. 1944 09 29 specialus pranešimas LSSR valstybės saugumo komisariui Guzevičiui apie lenkų nuotakas pasirašius susitarimą dėl lenkų evakuacijos iš Lietuvos. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1900, l. 48.
20. 1944–1947 m. išvykusių transportų knyga. LCVA, f. R-841, ap. 6, b. 5, l. 1–21.
21. 1945 07 (be dienos) iš Vilniaus apskrities ištremiamų šeimų sąrašas. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 22, l. 1–9.
22. 1945 m. iškeldinimo iš Vilniaus apskrities planas. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 23, l. 8.
23. 1945 m. operacijos dėl specialaus kontingento iškeldinimo iš Trakų apskrities planas. LVA, f. V-135, ap. 7, b. 23, l. 6.
24. 1945 m. ištremiamų šeimų iš Švenčionių apskrities sąrašas. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 45, l. 13–20.
25. 1946 04 20 LSSR ministrų tarybos pirmininko M. Gedvilio raštas J. Stalinui. LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 594, l. 8.
26. 1946 06 20 Vilniaus apskrities partijos komiteto sekretoriaus propagandai ir agitacijai Mironyčovo pažyma. LYA, f. 425, ap. 2, b. 33, l. 58.
27. 1948 05 24 SSSR MGB įgaliotinio Švenčionių apskrityje pulk. Voronino ir MGB skyriaus viršininko papulk. Malanžino ataskaitinis raštelis. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 64, l. 123–125.
28. 1948 05 24 SSSR MGB įgaliotinio Trakų apskrityje pulk. Tur ataskaitinis raštelis. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 64, l. 110–113.
29. 1948 05 25 SSSR MGB įgaliotinio Vilniaus apskrityje pulk. Filimonovo ir Vilniaus apskrities MGB skyriaus viršininko Surmač ataskaitinis raštelis. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 64, l. 26–28.
30. 1948 06 08 Vilniaus m. MGB skyriaus viršininko pulk. Kolomeicevo raštas LSSR MGB „A“ skyriaus viršininkui papulk. Grišniui. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 80, l. 68–70.
31. 1948 m. iš Švenčionių apskrities ištremtų šeimų ešeloniniai sąrašai. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 149, l. 2–17.
32. 1948 m. iš Trakų apskrities ištremtų šeimų ešeloniniai sąrašai. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 138, l. 7–11.
33. 1949 03 27 iš Kėdainių stoties ištremtų asmenų ešeloniniai sąrašai. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 266, l. 10–19.
34. 1949 04 15 iš Širvintų apskrities ištremtų šeimų sąrašas. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 254, l. 36–51.
35. 1949 04 25 iš Vilniaus apskrities iškeltų šeimų sąrašas. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 184, l. 22.
36. 1949 05 31 Vilniaus apskrities MGB skyriaus viršininko pavaduotojo papulk. Nakonečnij ir operatyvinio skyriaus viršininko kap. Dubrovino ataskaitinis raštelis. LYA, f. K-1, ap. 15, b. 3743, l. 123.
37. 1949 m. iš Širvintų apskrities ištremtų šeimų sąrašas. LYA, f. V-135, ap. 7, b. 254, l. 45.

38. 1949 m. iš Švenčionių apskrities į Irkutsko sritį iš-tremtų šeimų ešeloniniai sąrašai. *LYA*, f. V-135, ap. 7, b. 264, l. 5.
39. 1950 09 01 iš Eišiškių rajono ištremtų šeimų sąrašas. *LYA*, V-135, ap. 7, b. 285, l. 5–12.
40. 1950 09 01 iš Šalčininkų rajono ištremtų šeimų sąrašas. *LYA*, V-135, ap. 7, b. 285, l. 1–4.
41. 1950 10 14 Vilniaus rajono MGB skyriaus viršininko pavaduotojo ataskaitinis raštelis. *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 3752, l. 293.
42. 1950 10 23 Daugų rajono MGB skyriaus viršininko kap. Kostiučiko ataskaitinis raštelis. *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 118, l. 51.
43. 1950 10 Eišiškių rajono MGB skyriaus viršininko Ula-novo ataskaita. *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 610, l. 101.
44. 1950 11 15 agentūrinio pranešimo kopija. *LYA*, f. K-1, ap. 16, b. 130, l. 104.
45. 1951 10 02 iš Vilniaus srities ištremtų šeimų sąrašas. *LYA*, f. V-135, ap. 7, b. 294, l. 1–302.
46. 1951 10 04 Pabradės rajono MGB skyriaus viršininko ataskaitinis raštelis. *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 2043, l. 172.
47. 1952 01 23 ištremtų ūkininkų šeimų narių sąrašas. *LYA*, f. V-135, ap. 7, b. 356, l. 1–27.
48. 1955 01 11–1955 11 23 tremtinių bylas nagrinėjančios komisijos posėdžių protokolai. *LYA*, V-135, ap. 7, b. 376, l. 5–224.
49. 1956 m. sausio–vasario mėn. Irkutsko srities MVD 4 specialaus skyriaus nutarimai dėl į Lenkiją išvykusių specperkeltųjų lenkų. *LYA*, f. V-135, b. 508, l. 1–420.
50. 1956 12 30 LSSR KGB įgaliotinio Trakų rajone maj. Makejevo ataskaita apie darbą. *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 3117, l. 53.
51. 1957 12 27 LSSR KGB įgaliotinio Vilniaus rajone maj. N. Zausajevo ataskaita apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1957 m. *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 3766, l. 60.
52. 1958 06 20 LSSR KGB įgaliotinio Vilniaus rajone maj. Gorevo ataskaitinis raštelis. *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 3768, l. 28.
53. 1958 12 17 LSSR KGB įgaliotinio Šalčininkų rajone kap. Lapenkovo ataskaitinis raštelis. *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 546, l. 96.
54. 1958 12 20 LSSR KGB įgaliotinio Švenčionių rajone ataskaita. *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 552, l. 197.
55. 1959 09 02 LSSR KGB įgaliotinio Naujosios Vilnios rajone pažyma. *LYA*, f. K-1, ap. 15, b. 2022, l. 64.
56. 1959 09 04 LSSR KGB įgaliotinio Nemenčinės rajone maj. Abramovo pažyma. *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 558, l. 166.
57. 1959 09 04 LSSR KGB įgaliotinio Švenčionėlių rajone pažyma. *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 558, l. 12.
58. 1959 09 04 LSSR KGB įgaliotinio Švenčionių rajone pažyma. *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 558, l. 49.
59. 1959 09 05 LSSR KGB įgaliotinio Pabradės rajone pažyma. *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 558, l. 16.
60. 1959 09 07 LSSR KGB įgaliotinio Eišiškių rajone maj. Morgunovo pažyma. *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 558, l. 189.
61. *Lietuvos gyventojų genocidas. T. 1 (1939–1941)*. Vilnius, 1999, p. 54, 62.
62. *Lietuvos gyventojų genocidas. T. 3 (1948)*. Vilnius, 2007, p. 500.
63. *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 m. sovietinės okupacinės valdžios dokumentuo-se*. Vilnius, 1995, p. 64, 97, 99, 272, 382–383, 472–473, 514–515, 519–520, 548, 570–572, 600–603.
64. *1941–1952 metų Lietuvos tremtiniai. Knyga 1*. Vilnius, 1993, p. 301.
65. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*. Vilnius, 1996, p. 314–315, 403.
66. ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Zwangsmigration von Li-tauen 1939–1953. Zwangsmigration in Nordosteuro-pa im 20. Jahrhundert*. Lüneburg, 2006, s. 148.
67. *Archiwum Wschodnie* [interaktyvus]. Warszawa, 2006, s. 103, 318, 376 [žiūrėta 2012-02-05]. Priei-ga per internetą: <<http://www.karta.org.pl/pdf/orgi-nal/12634264941128.pdf>>.
68. AUTUCHNIEWICZ, Jerzy. Stan i perspektywy badań nad deportacjami Polaków w głąb ZSRS oraz związa-ne z nimi problemy terminologiczne. *Exodus, depor-tacje i migrację wątek wschodni. Stan i perspektywy badań*. Białystok, 2008, s. 20.
69. BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Kolektyvizavimo užbai-gimas Pietryčių Lietuvoje: valstiečių šeimų perkėli-mas. *Lietuvos istorijos metraštis. 1989 metai*. Vilnius, 1989, p. 68.
70. БУГАЙ, Николай. Л. Берия – И. Сталину: „Согласно Вашему указанию...“. Москва, 2005, с. 6.
71. CIESIELSKI, Stanisław; HRYCIUK, Grzegorz; SREBRA-KOWSKI, Aleksander. *Masowe deportacji ludności w Związku Radzieckim*. Toruń, 2004, s. 333.
72. CIESIELSKI, Stanisław; MATERSKI, Wojciech; PACZ-KOWSKI, Andrzej. Represje sowieckie wobec Po-laków i obywateli polskich. Warszawa, 2000.
73. GARLEFF, Michael. Baltikums: Estland, Lettland und Litauen. *Enzyklopädie Migration in Europa. Vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Paderborn, 2010, s. 250–251.
74. GRUNSKIS, Eugenijus. *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*. Vilnius, 1996, p. 118, 126, 134, 137, 141, 206.
75. GURJANOV, Aleksander. Sowietische reprersje po-lityczne na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941. *Exodus, deportacje i migracje wątek wschodni. Stan i perspektywy badań*. Białys-tok, 2008, s. 24.
76. LEBEDEV, Natalija. Lenkijos ir Baltijos šalių gyventojų trėmimas į SSRS 1939–1941 m.: panašumai ir skirtumai [interaktyvus], [žiūrėta 2012-01-15]. Prieiga per interne-tą: <<http://www.genocid.lt/Leidyba/10/natalija.htm>>.
77. MARTIN, Terry. Terror gegen Nationen in der Sowje-tunios. *Osteuropa*, 2000, h. 6, s. 606–616.
78. POHL, J. O. *Ethnic Cleansing in the USSR 1937–1949*. Westport, 1999.
79. ПОЛЯН, Павел. Не по своей воле...: История и география принудительных миграций в СССР. Москва, 2001.

80. *Polacy na Litwie 1918–2000. Słownik biograficzny.* Warszawa, 2003, s. 232.
81. ROGUT, Dariusz. *Polacy z Wileńszczyzny w obozach sowieckich „saratowskiego szlaku...”*. Toruń, 2003.
82. ROMAN, Wanda. Kolekcja akt dotycząca deportacji Polaków a terenów Litwy w latach 1941–1952 w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego [interaktyvus], [žiūrėta 2012-01-07]. Prieiga per internetą: <http://www.caw.wp.mil.pl/biuletyn/b22/b22_9.pdf>.
83. ROMAN, Wanda. *Konspiracja polska na Litwie i Wileńszczyźnie: wrzesień 1939–czerwiec 1941: lista aresztowanych*. Toruń, 2002.
84. ROMER, Stefania. *Wspomnienia*. Wilno, 2008, s. 233.
85. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Lietuvos lenkų teritorinis pasiskirstymas ir skaičiaus kaita (1944 m. antrasis pusmetis–1947 metai), *Lituanistica*. 2005, nr. 4, p. 17–19.
86. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. *Tarp gimtinės ir Tėvynės: Lietuvos SSR gyventojų repatriacija į Lenkiją (1944–1947, 1955–1959)*. Vilnius, 2011, p. 165, 175, 266.
87. SURWILO, Jerzy. *Rachunki nie zamknięte*. Wilno, 1992, s. 120, 126. 2007 m. buvo išleistas pataisytas ir papildytas knygos variantas *Rachunków nie zamknięte*.
88. Tarptautinės nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti 1941 m. birželio 14–18 d. trėmimų išvados [interaktyvus], [žiūrėta 2011-12-23]. Prieiga per internetą: <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_base/1%20Soviet%20okupac%20Nusikalt%20aneksav/Tremimai/A_Anusaukas_1941%20tremimai%20patvirtintos%20isvados_.pdf>.
89. TRUSKA, Liudas. *Lietuva 1938–1953*. Vilnius, 1995, p. 166.
90. ЗЕМСКОВ, Виктор. *Спецпоселенцы в СССР 1930–1960*. Москва, 2005, с. 155–156.

Gauta 2012 m. kovo 9 d.

Pateikta spaudai 2012 m. liepos 10 d.

Summary

Deportations of Lithuanian Poles: 1941–1952

Based on archival and historiographic material, the article addresses the deportations of Lithuanian Poles in 1941–1952, determines the number of Poles deported,

describes the reaction of residents towards deportations and discusses the influence of deportations on the economic situation in East and Southeast Lithuania.

It should be noted that Poles constituted the second largest group of deportees after Lithuanians, however, as a result of the campaign of displacement of Poles from the Lithuanian SSR (as well as the Ukrainian SSR and the Byelorussian SSR) to Poland carried out in the first years after the war, the Polish community was less affected by deportations. The Polish community mostly suffered during the deportations under code names “Wave Fall” (1949) and “Autumn” (1951).

The article ends with the following conclusions:

1. The deportations of Lithuanian residents executed by the Soviet government involved the people of different ethnic groups, including Poles. They made up the second ethnic group most affected by deportations after Lithuanians. In 1941–1952, some 4.5 thousand Poles were deported from Lithuania. Poles were most affected by deportations in 1949 and 1951, when approximately 60% of the Poles deported from Lithuania in the period under analysis were deported.

2. The scope of deportations in “Lithuanian” and “Polish” counties diverged. It was smaller in the latter counties. The key reason behind such a situation is the Polish migration to Poland in 1944–1947. The migration reduced the scope of repressions in East and Southeast Lithuania and determined the absence of deportations from this region in 1946–1947. Thanks to the said migration, “potential deportees” fled to Poland: Polish residents of higher social ranks and more stable material status. Mostly the Poles involved in agriculture and the Polish residents of poorer financial status remained in the region.

3. The second stage of migration to Poland (1955–1959) coincided with a more massive release of deportees from Siberian exile. The said migration was in favour of the Soviet government of the Lithuanian SSR as it not only reduced the number of returning Polish deportees but also suppressed the social tension in East and Southeast Lithuania. Several thousands of Polish deportees from Lithuania did not come back to Lithuania but went straight to Poland, yet others, who first made their way back to Lithuania, departed to the neighbouring country soon afterwards.

4. The deportations contributed to achieving the goals of the Soviet government in East and Southeast Lithuania, i.e. to accelerate the collectivization of agriculture. Intimidated by deportations and willing to protect against them, people used to enter Soviet collective farms. Deportations also intensified the internal (national) migration as the intimidated residents tried to settle in larger cities. Vilnius was the largest centre of attraction in East and Southeast Lithuania.